

Toespraak Amnestydag Amnesty Nederland

7 oktober – Rotterdam

Goedemorgen iedereen,

Beste mede-mensenrechtenactivisten,

Laat mij u allen en Amnesty Nederland vooreerst bedanken voor de vriendelijke uitnodiging om u vandaag toe te spreken. Het doet, zoals steeds, bijzonder goed om elkaar te ontmoeten binnen onze internationale mensenrechtenorganisatie, waar alles altijd anders en bijzonder is, maar tegelijk vertrouwd en inspirerend omdat we zo'n solide basis samen delen. Of het nu onder de collega's van Amnesty Thailand, Amnesty Ivoorkust of Amnesty Mexico is, altijd voel ik diezelfde polsslag van onze gemeenschap. Want dat zijn we, ook volgens onze internationale statuten: 'a global community of human rights defenders' met gedeelde waarden en een gedeelde missie.

Ik ben vanmorgen van Gent naar Rotterdam gereisd met de trein. Had ik de trein voor ongeveer dezelfde duurtijd in de andere richting genomen, dan was ik nu in Parijs. Ik had er u graag mee naartoe genomen, naar het Palais de Chaillot aan de Place Trocadéro, in de schaduw van de Eiffeltoren. In dat Palais de Chaillot werd op 10 december 1948 de Universele verklaring van de rechten van de mens aangenomen door de Verenigde Naties. Dit jaar 75 jaar geleden dus en dat noopt ons om bij het begin van deze Amnestydag samen stil te staan bij dat fundamentele document. Fundamenteel, niet alleen voor onze organisatie, maar voor de hele mensheid.

Ik wil met u in het komende half uur eerst dat fundament nog eens goed onder de loep nemen: wat is eigenlijk de kracht van die Universele verklaring van de rechten van de mens en bij uitbreiding van het mensenrechtenkader? Daarna wil ik stil staan bij de situatie vandaag, anno 2023, 75 jaar later. Tot slot wil ik samen met u kort nagaan wat er ons te doen staat, elk van ons, en ook samen in onze internationale mensenrechtenorganisatie.

Fundamentele kracht

Een academische, historische uiteenzetting over meer dan zeven decennia mensenrechtenarchitectuur, verdragen en conventies, zou ons heel ver leiden. Ik wil op deze zaterdagmorgen bij de essentie blijven, de essentie van wat mensenrechten zijn en hoe ze zo stevig verankerd zijn in de Universele verklaring van de rechten van de mens.

We weten dat de Universele Verklaring 30 artikels omvat, met een waaier aan fundamentele rechten en vrijheden. Maar ik wil het voorlopig houden bij de eerste zin van Art1 van de UVRM, die luidt: "Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren."

Ik wil het voor nu zelfs houden bij enkel het tweede woord: mensen. Het is in alles – ook in onze internationale mensenrechtenorganisatie – belangrijk voor ogen te houden dat mensenrechten niet alleen over pacts, onderhandelingen en instellingen gaan, maar in de eerste plaats over mensen. Mensen zoals u en ik.

Mensenrechten gaan over mensen zoals Germain Rukuki, een Burundese mensenrechtenactivist die strijd levert tegen de epidemie van foltering in de Burundese gevangenis. Zijn organisatie deed onderzoek, bracht de ongemakkelijke waarheid naar buiten en klaagde de folterpraktijken aan. De Burundese overheid ging achter hem aan,

arresteerde hem in 2017, en liet hem veroordelen tot 32 jaar cel. Onder meer nadat Amnesty actie ondernam – o.a. in de Write for rights campagne – kwam hij in 2021 vrij, kon hij vluchten naar België, waar hij in 2022 werd herenigd met zijn familie. Hij kon toen eindelijk zijn zoontje in de armen sluiten die hij nog nooit eerder had gezien. Mensenrechten gaan over Germain.

Mensenrechten gaan ook over Vitalina. Vitalina Koval is een Oekraïense activiste die op 8 maart 2018, Internationale Vrouwendag, slachtoffer werd van een aanval terwijl ze samen met een aantal anderen demonstreerde voor vrouwenrechten en voor de rechten van de LGBTIQ+ gemeenschap. Ze kreeg een chemisch product over zich, ze raakte gewond aan de ogen, maar de politie greep niet in. Mede door acties van Amnesty, kwam er toch een onderzoek en kon Vitalina de jaren nadien moedig haar activisme blijven verder zetten. Mensenrechten gaan over Vitalina.

En mensenrechten gaan over Narges Mohammadi, voor wie we met Amnesty al lang in actie komen net zoals voor andere gewetensgevangenen in Iran. Zij zit nog steeds in de cel, louter omwille van haar vreedzaam activisme voor meer mensenrechten en rechten voor vrouwen en meisjes in Iran in het bijzonder. Narges kreeg gisteren de Nobelprijs voor de Vrede. Mensenrechten gaan over Narges.

Ik zou nog vele duizenden voorbeelden kunnen geven. Maar het belangrijkste is dat we nooit uit het oog verliezen dat mensenrechten over mensen gaan. Onrecht en mensenrechten persoonlijk nemen, het is ook al meer dan zes decennia de leidraad voor Amnesty International. We erkennen elke individu, elk slachtoffer, geven onrecht een gezicht en werken tegelijk aan de achterliggende, structurele oorzaken.

Mensenrechten gaan dus over mensen. En laat ons terugkeren naar die allereerste zin van het eerste artikel van de UVRM die ik zonet al vermeldde: “Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren.” En meer bepaald het eerste woord, alle. Dat woord wijst op een essentieel kenmerk en ook een essentiële sterkte van de mensenrechten: de universaliteit. Het is niet zomaar ‘de verklaring van de rechten van de mens’, nee, het is de ‘universele verklaring van de rechten van de mens’. Dat mensenrechten er zijn voor *alle* mensen is essentieel. Elk mens heeft het recht om mens te zijn, eender waar, eender wanneer, wie ze ook zijn. Elk mens heeft recht op vrijheid, gelijkheid en gerechtigheid.

Die universaliteit heeft de voorbije 75 jaar vaak vragen opgeroepen. Ik wil graag kort bij drie punten stilstaan, omdat universaliteit van de mensenrechten echt een hoeksteen is.

Vooreerst komt bij die universaliteit vaak de kritiek dat mensenrechten ‘toch een Westers concept zijn’. Mijn antwoord op die kritiek is: een klein beetje ja, en vooral nee. De Universele Verklaring is Westers in zijn vorm en taal, als document met preambule en artikels, in de traditie van bijvoorbeeld de Onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Staten of de Burgerrechtenverklaring van de Franse revolutie. Maar het antwoord is vooral ‘nee, mensenrechten zijn geen louter Westers concept’. Daar zijn veel argumenten voor, formele, zoals het feit dat je om lid te worden van de Verenigde Naties de verklaring moet aanvaarden, en ook minder formele, zoals het feit dat de waarden die achter de artikels van de Verklaring zitten doorheen tijd, regio en culturen – soms veel eerder dan in het zogenaamde Westen – deel uitmaken van de gehele mensheid. Waarden als gerechtigheid, gelijkheid en vrijheid behoren niet tot een tijd of een hemisfeer. Tot slot is het verwijd dat mensenrechten ‘Westers’ zijn, iets dat je vaak hoort van plegers van mensenrechtenschendingen, maar ik heb het nog nooit gehoord van een slachtoffer van mensenrechtenschendingen.

Het tweede wat ik over universaliteit wil zeggen, is dat we universaliteit niet mogen verwarren met uniformiteit. Het mensenrechtenkader legt dan wel basisrechten vast, de manier waarop die gerealiseerd worden mag, en moet zelfs, een grote diversiteit kennen naargelang plaats, tijd, cultuur, enzovoort. Om het met een eenvoudig voorbeeld duidelijk te maken: de mensenrechten leggen het recht op onderwijs vast, maar schrijven niet voor welk onderwijs dat moet zijn: seculier, godsdienstig, thuisonderwijs, noem maar op. Die diversiteit van invulling van mensenrechten is een kracht en maakt tegelijk dat het werk nooit af is en dat mensenrechten realiseren een voortdurende maatschappelijke oefening is.

Tot slot over universaliteit. Wat voor mij vandaag een van de grootste bedreigingen is van de Universele verklaring van de Rechten van de mens en het hele mensenrechtenkader, is het verdelend politiek discours dat gehanteerd worden. Er zijn voorbeelden te over, waarbij 'wij' – vaak een meerderheidsgroep die omwille van politiek gewin bespeeld wordt – wordt gezet tegenover 'zij' – vaak een minderheidsgroep of mensen die 'anders' zijn qua afkomst, gender, sociale achtergrond en noem maar op. Voor de 'wij-groep' zijn er dan wel rechten, meer nog, het worden dan 'onze' waarden en normen, maar voor de 'zij-groep' geldt dat niet langer, zij worden ontmenselijkt en hebben dan ook geen recht op mensenrechten. Mensenrechten verdragen geen zo'n wij en zij. Mensenrechten zijn niet compatibel met een verdelend discours. Als we mensen gaan verdelen in categorieën van hen die rechten hebben en hen die minder of geen rechten hebben, vreten we aan het hart van de mensenrechten. Het oprukkend discours dat mensen verdeeld in wij en zij, is één van de grootste bedreigingen voor de mensenrechten vandaag. Het ondergraaft de universaliteit van mensenrechten en tasten daarom de essentie van het hele concept aan.

Ik weet dat ik u op een reflectief denkpad meeneem, maar ik ben ervan overtuigd dat een verjaardag als deze, dé gelegenheid is om diep te graven naar het waarom van onze overtuiging. Naar het waarom van mensenrechten als de basis van de organisatie waar we allemaal actief in zijn.

De kracht van mensenrechten ligt in de universaliteit. Daar stond ik al uitgebreid bij stil.

De kracht van mensenrechten ligt ook in hun ondeelbaarheid. Ze horen samen en zijn in principe gelijkwaardig. Mensenrechten verdragen geen wat Engelstaligen zo mooi 'cherry picking' noemen. Ook 75 jaar later, kun je alleen maar instemmend knikken als je doorheen de 30 artikels van de Universele verklaring van de rechten van de mens leest. Ze vormen één geheel van fundamentele rechten. Ook al is er sindsdien gesproken over 'generaties' of 'soorten' mensenrechten – wat analytisch of strategisch zeker interessant en vruchtbaar is – de ondeelbaarheid en samenhang van mensenrechten is – naast de universaliteit – iets wat we vandaag opnieuw duidelijk moeten onderstrepen. Vandaar het belang om ook als Amnesty vandaag bijvoorbeeld het belang van en de samenhang tussen burgerlijke en politieke rechten, én economisch, sociale en culturele rechten te benadrukken. Ons en ieders recht op privacy, ons recht op bescherming tegen geweld en mishandeling, ons recht op vrije meningsuiting, het recht op onderwijs voor onze kinderen,... één geheel, geen cherry picking.

Als we vandaag diep in ons mensenrechtenhart kijken en graven naar wat ons ultiem drijft, wat ultiem maakt dat we mensenrechten al decennia met vuur verdedigen en dat ook nog decennia met vuur zullen blijven doen, is dat het feit dat mensenrechten een onwrikbaar en omvattende programma voor menselijkheid en menswaardigheid zijn. Er zijn boekenkasten volgeschreven over wat er voor een mens nodig is – misschien niet om gelukkig te zijn, want dat is complex – maar om menswaardig te leven. Uiteindelijk komt men altijd uit op vier kernbegrippen: Identiteit (kunnen zijn wie je bent) – welzijn (voldoende te eten hebben, een

dak boven je hoofd,...) – veiligheid (niet voor uw leven hoeven te vrezen als u straks naar huis gaat) – en vrijheid (de vrijheid hebben om te gaan en staan waar u wilt). Als u het nagaat: elk van de 30 artikels van de Universele verklaring van de rechten van de mens, is een concrete vertaling van een van die basisnoden van elk mens: identiteit, welzijn, veiligheid en vrijheid. Het mensenrechtenkader wil die garanderen. Niet alleen voor u, niet allen voor uw familie, voor uw stad, voor uw regio, maar voor elk mens wereldwijd. En dat maakt van de Universele verklaring van de rechten van de mens, en van het mensenrechtenkader zo'n sterk moreel kompas om de samenleving en politiek te sturen. En het is goed om bij die essentie stil te staan op de 75^e verjaardag van die opmerkelijke tekst.

Enorme uitdagingen

Die krachtige, mooie universele verklaring van de rechten van de mens die ik net heb gelauwerd, heeft het nooit echt gemakkelijk gehad. Toch heeft ze wel decennialang vooruitgang gezorgd. Stap voor stap in bindende verdragen, nieuwe instellingen, nieuwe wetten en de uitvoering ervan in de praktijk. Amnesty is parallel daarmee ook gegroeid, heeft zijn werkdomein uitgebreid, geografisch en thematisch, en heeft heel veel resultaten geboekt.

Als we evalueren waar we vandaag staan en welke uitdagingen op ons afkomen, is het goed de fundamenten van ons mensenrechtenkader erbij te nemen, zoals ik net uitgebreid heb gedaan. Dat is niet om op onze lauweren te rusten, niet om louter meer van hetzelfde te doen en al zeker niet om zelfgenoegzaam achterover te leunen, maar om vanuit dat fundament een eerlijke analyse te maken. En die analyse is niet meteen opbeurend.

Net zoals ik geen academische uiteenzetting wil geven over de geschiedenis van de Universele verklaring van de rechten van de mens, heb ik ook niet de ambitie om hier een allesomvattende analyse te geven van de mensenrechtentoestand in de wereld vandaag. Maar ik wil toch een aantal punten aanhalen die de verjaardag onder spanning zetten en die ons uitdagen om als mensenrechtenorganisatie onze aanpak, strategie en activisme te blijven aanpassen en ontwikkelen.

Ongeveer tot aan de 60^e verjaardag van de Universele verklaring was de evolutie van mensenrechten in draagvlak, juridisch kader en – hoewel altijd heel onvoldragen – in de praktijk een verhaal van vooruitgang. Er kwamen steeds nieuwe instrumenten, meer begrip, meer academische literatuur, meer organisaties die mensenrechten als basis namen, een grotere plaats in het beleid van steeds meer landen,... Vandaag, en al langer dan vandaag, moeten we zeggen dat die vooruitgang gestokt is, in vraag gesteld wordt en we zelfs eerder met een achteruitgang te maken hebben. Ons succes wordt vandaag helaas al te vaak afgemeten aan het tegenhouden van de achteruitgang.

Een van de domeinen waar je dat het meeste ziet is in de internationale politiek. De hele mensenrechtenarchitectuur is gebouwd op het idee van multilateralisme – samenwerking tussen landen. Net die internationale structuur voor samenwerking is geblokkeerd, brokkelt af en laat het afweten. De Verenigd Naties als politiek vehikel zit geblokkeerd door onaangepaste structuren als de Veiligheidsraad met zijn ongelijke vertegenwoordiging en vetorecht. De Mensenrechtenraad van de VN zou de plek moeten zijn waar landen elkaar vinden in een dynamiek voor meer respect voor mensenrechten, maar die Mensenrechtenraad is geworden tot een politieke arena waar vooral aanvallen tegen het hele idee van universele mensenrechten moeten worden afgeslagen.

Meer algemeen is de illusie van een algemeen internationaal belang meer en meer aan het verblokkelen, en gaan landen en machtsblokken zonder verpinken voor het eigenbelang.

Aandacht, inzet en verdediging van mensenrechten zijn daarbij een duidelijk slachtoffer. Of worden louter als politiek instrument ingezet vanuit alle landen en werelddelen met dubbele standaarden, die vaak pijn doen aan de ogen. Het leidt tot een internationaal vacuüm voor de aanpak van mensenrechtenschendingen binnen landen en over landsgrenzen heen. Transnationale actoren blijven ongrijpbaar, en nationale machthebbers teren op de straffeloosheid.

Dat alles maakt de strijd en vooruitgang inzake mensenrechten – die nooit gemakkelijk is geweest - een echte klim bergop, met tegenwind. Het is moeilijk in die context de juiste breekijzers, de juiste knoppen te vinden waarmee verandering nog kan teweeg gebracht worden. Wat te doen als het aanklagen van mensenrechtenschendingen enkel tot schouderophalen leidt, of erger nog, als het aan de kant schuiven van mensenrechten als sterk leiderschap wordt gezien?

Die evolutie van afbrokkeling van het idee van een politieke, waarden gedreven wereldgemeenschap gebeurt in een tijd waarin zeker niet minder, maar meer dan ooit internationale samenwerking op basis van gedeelde waarden nodig is. Het is helaas niet zo dat er in deze eeuw minder problemen zijn die een universele, globale aanpak vergen, wel integendeel. De klimaatopwarming voorop, maar evengoed de extreme ongelijkheid, aanhoudende en nieuwe conflicten op geopolitieke breuklijnen, en de migratiebewegingen die onder meer daaruit voortvloeien. En dan heb ik nog de technologische revolutie van artificiële intelligentie niet vermeld. Enkel door waarden gedreven samenwerking kan ons redden, over grenzen heen. En net nu boert die samenwerking steeds verder achteruit, en geraakt de bril van meer en meer overheden – en ook burgers – enkel nog scherp gesteld op het eigen belang.

Daarmee is niet gezegd dat we terug moeten naar vroeger 'toen alles beter was'. Het systeem voor internationale samenwerking heeft nooit gewerkt zoals het hoort, versterkte ongelijke machtsverhoudingen in de wereld als product van een koloniale geschiedenis en hield dubbele standaarden in stand. Het is daarom niet slecht dat het dooreen geschud wordt, maar het zou moeten zijn om het systeem aan te passen en te verbeteren, en niet om in een volledig gefragmenteerde wereldgemeenschap terecht te komen.

Een tabula rasa is niet wenselijk, er ligt ook 75 jaar later met de UVRM nog steeds een programma voor gedeelde menselijkheid dat niets aan relevantie heeft ingeboet en als kompas de juiste richting aangeeft. Nu we het Noorden dreigen te verliezen, nemen we dat best weer ter hand, maar moeten we ook nieuwe wegen zoeken, op leest van meer gelijkheid, om onze samenlevingen van het globale tot het lokale weer de goede kant uit te sturen.

Deze verjaardag – en zeker een dag als deze waarop we als Amnesty-activisten samen komen – moet ook de aanleiding zijn voor onszelf, als mensenrechtenbeweging om na te denken hoe wij met die omstandigheden omgaan, welke evoluties en veranderingen wij door te maken hebben, hoe we kunnen bijdragen en mensenrechtenimpact hebben in zo'n volatiele context, hoe we op basis van onze rijke geschiedenis kunnen klaar zijn voor de toekomst.

Wil de fragmentatie en het afbrokkelen van de globale op normen gebaseerde wereldidee bijvoorbeeld zeggen dat ook Amnesty meer lokaal en minder globaal moet werken om tot verandering te komen? Hoe gaan we om met de verslechterde context in veel landen waarbij het voor onze mede-amnesty activisten zeer moeilijk of onmogelijk wordt om nog ons werk te doen? Als de klassieke wegen tanende zijn, hoe vinden we nieuwe manieren om invloed uit te oefenen op soms ongrijpbare politieke of economische actoren? Als we de ambitie hebben om echt een wereldgemeenschap van mensenrechtenverdedigers te zijn, hoe komen we dan tot

een meer gelijke verdeling van de middelen binnen Amnesty? Hoe schudden we de koloniale erfenis uit onze eigen organisatie?

Dat zijn vragen waar we het over moeten hebben en samen een antwoord op moeten vinden. We moeten zelf de uitdaging aangaan om globale solidariteit te herdefiniëren binnen onze organisatie om die dan ook uit te dragen lokaal, regionaal en globaal. De wereld heeft die inspiratie dringend nodig.

Want wat we nodig hebben is een verenigde generatie van mensenrechtenkampioenen om terug van achteruitgang naar vooruitgang te gaan. Die generatie zal er niet vanzelf komen. En dat brengt me bij mijn derde en laatste stuk van mijn toespraak.

Is er hoop?

Tegen de achtergrond van wat ik net schetste, krijg ik wel vaker de vraag “hoe kun je optimistisch blijven?” Om eerlijk te zijn: ik ben niet optimistisch, maar ik ben wel – meestal toch - hoopvol. En ik citeer graag de Amerikaanse schrijver Eric Liu “Optimistisch zijn is ervan uit gaan dat alles wel goed komt. Hoopvol zijn is je realiseren dat het goed kan komen als we ons ervoor inzetten. Hoop vraagt verantwoordelijkheid en actie ondernemen; optimisme ontslaat ons van beide.” Niet optimistisch dus, maar hoopvol.

Zoals ik zei hebben we mensenrechtenkampioenen nodig: beleidsmakers die verantwoordelijkheid nemen en durven het recht van ieder mens om mens te zijn centraal stellen.

Ik geloof echter niet dat we die zomaar gaan krijgen. Daarvoor is kracht van onderen uit nodig. En we zien dat op veel plaatsen gebeuren: we zien over de hele wereld burgers en bewegingen opstaan om rechten te claimen, om overheden en bedrijven ter verantwoording te roepen, om respect voor mensenrechten af te dwingen. Dat is met vallen en opstaan, en met heel veel opoffering. Denk aan de moedige vrouwenrechtenactivistes in Saoedi-Arabië. Denk aan de families van verdwenen personen die blijven gerechtigheid eisen in Mexico. Denk ook aan het burgerplatform voor vluchtelingen in Brussel dat de strijd met het desastreus effect van de opvangcrisis in België aangaat, denk aan de vele duizenden mensen die wereldwijd – ook in Nederland - actie eisen tegen klimaatopwarming. En denk aan die vele, vele anderen. Het is dan ook met overtuiging dat ik deel uitmaak van een organisatie en beweging die aan de zijde van al deze mensenrechtenverdedigers staat.

De geschiedenis heeft geleerd dat het die kracht van onderen uit is die de dingen beter kan maken. En telkens zijn er mensen nodig die opstaan: denk aan wat gebeurde in de burgerrechtenbeweging, in de vrouwenrechtenbeweging of in de anti-apartheidsbeweging.

Die kracht van onderen uit, die bewegingen die blijven opstaan tonen dat mensenrechten de voorbije decennia als een goede geest uit de fles zijn gekomen. Geen enkele machthebber of multinational krijgt die geest daar ooit weer in. Geen enkele dictator krijgt de kurk ooit weer op de fles. De brede beweging van mensen die op de barricaden staan voor mensenrechten zijn de grootste en mooiste hoop voor de mensenrechten.

Het is mee aan ons, aan Amnesty International, om onze historiek, onze middelen, onze reputatie in te zetten en te scharen bij die krachten van onder uit. Anders, flexibeler en gelijkzamer dan voorheen, maar steeds met hetzelfde vuur. Dat is meteen ook mijn oproep vandaag naar aanleiding van 75 jaar Universele verklaring van de rechten van de mens en naar aanleiding van jullie Amnesty-dag.

Beste vrienden, ik sluit graag af met het volgende,

Mijn vader is geboren in 1948, hij is dus even oud als de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Hij heeft in zijn leven gezien hoe mensenrechten mee bijgedragen hebben aan de dekolonisatie, het einde van de slavernij, het verbod op foltering, de uitbouw van sociale bescherming, de ontplooiing van seksuele rechten, het terugdringen van de doodstraf, ... Maar hij heeft ook gezien hoe mensenrechten hun belofte voor veel mensen nog niet hebben waargemaakt. Op zijn vijfenzeventigste ziet hij hoe we op een cruciaal punt staan, zoals ik in mijn toespraak aanhaalde.

Mijn kinderen zijn geboren in 2011 en 2013. Ze zijn dus 12 en 10. Hoe wij erin slagen om de kracht van mensenrechten opnieuw onder woorden te brengen en in de realiteit om te zetten, zal mee bepalen hoe hun toekomst er uit ziet.

Ze vragen mij vaak wat ik eigenlijk doe. Wat dat eigenlijk betekent om mensenrechten te verdedigen. Dan vertel ik hen over het recht om mens te zijn. Het recht van Germain om op te komen tegen foltering en herenigd te worden met zijn familie. Het recht van Vitalina uit Oekraïne om te zijn wie ze is. Het recht van Narges om haar mening te uiten tegen het repressieve regime in Iran. En over hoe duizenden en duizenden gewone mensen elke dag soortgelijke rechten opeisen.

Als ik dan de reacties op hun gezichten zie: verontwaardiging, strijdvaardigheid en hoop. Dan weet ik het altijd weer heel zeker.

Mensenrechten zijn niet van een happy few, niet van deze of gene. Mensenrechten kennen alleen maar een 'wij'. En mensenrechten zijn van ons. Van ons allen.

Dankuwel